ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ФАРМАЦЕВТИКА ИНСТИТУТИ
ФАРМАЦЕВТИКА ИШИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ КАФЕДРАСИ

МАЛАКАВИЙ БИТИРУВ ИШИ

Мавзу: «Тошкент вилояти Дори-Дармон» очиқ акционерлик жамиятига қарашли Паркент шахар 9-сонли дорихона молия- хўжалик фаолиятининг иктисодий кўрсаткичларитахлили

Бажарди: Ёқубхўжаев С.

Илмий рахбар: кат. ўқит. Саидова М.Я.

Тақризчи: доц.ф.ф.д. Кариева Ё.С.

Тошкен 2014 йил

ТОШКЕНТ ФАРМАЦЕВТИКА ИНСТИТУТИ

Фармация факультети ФИТК

кафедраси Қайта тайёрлаш йуналиши 1/2 гурухи

Тасдиклайман
Кафедра мудири Умарова Ш.З.
2014 йил «29» 10 й

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ БУЙИЧА ТОПШИРИК

Талаба Ёқубхўжаев Саидмурод
(фамилияси, исми, шарифи)

1. Битирув ишининг мавзуси Тошкент вилояти "Дори-Дармон" ОАЖга қарашли Паркент ш. 9-сонли дорихона молия-хўжалик фаолиятининг иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили

2014 й. «29» 10 №5 кафедра мажлисида маъкулланган.

2. Битирув ишини топшириш муддати 20.06.2014

3. Битирув ишини бажаришга доир бошлангич маълумотлар Паркент шаҳар 9-сонли дорихонанинг молия-хўжалик фаолиятининг иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили бирламчи хисобот хужжатларига асосланган.

4. Хисоблаш-тушунтириш ёзувларининг таркиби (ишлаб чикиладиган масалалар руйхати) Дорихонанинг иш унумдорлиги таҳлили. Маош таҳлили. Товар айланмаси таҳлили, Савдо устамасининг таҳлили, Даромад таҳлили, Ишлаб чиқариш ва савдо харажатларининг таҳлили, соф фойдани таҳлили

5. Чизма ишлар руйхати (чизмалар номи аник курсатилади) 1 ш. Паркент ш. 9-сонли дорихонанинг ўртача ойлик маош таҳлили 2. Молия-хўжалик фаолияти таҳлили. 3. Т/айланмаси. 4. Савдо устамаси таҳлили. 5. Ялпи даромад. 6. И/ч ва савдо харажатлари таҳлили. 7. Соф фойда ва рентабеллик таҳлили.

6. Битирув иши буйича маслахатчи (лар):

№	Булим мавзуси	Маслахатчи укитувчи Ф.и.ш.	Имзо, сана	
			Топширик берилди	Топширик бажарилди
	Алоиш қисм	Саидова М.Я. катта ўқитувчиси.	ноябрь 2013 декабрь 2013	январь 2014 февраль 2014

7. Битирув ишини бажариш режаси

№	Битирув иш боскичларининг номи	Бажариш муддати (сана)	Текширувдан утганлик белгиси
1.	Кириш		
2.	Адабиётлар шарҳи	октябр-декабр	бажарди
3.	Асосий қисм	январ - май	бажарди
4.	Хулоса ва таклифлар	июнь	бажарди
5	Адабиётлар рўйхати	июнь	бажарди

Битирув иши рахбари Катта ўқитувчи М.Я. Саидова
(фамилияси, исми, шарифи) (имзо)

Топширикни бажаришга олдим Ёқубхўжаев С.
(фамилияси, исми, шарифи) (имзо)

Топширик берилган сана 2013 йил «____» __________

МУНДАРИЖА

I Кириш..2-4

II Адабиётлар шархи..

2.1. Бозор иктисодиётининг асоси ишончли тахлил..................5-7

2.2. Молиявий натижа тахлилнинг максади ва вазифалари............ 8-10.

2.3. Корхонанинг мехнат салохияти мақсади ва вазифалари........... 1-15

2.4. Тахлил турлари... 15-20

2.5. Фойда ишлаб чиқаришнинг энг мухим кўрсаткичи.................. 21-25

2.6. Рентабеллик даражасининг тахлили........................... 26-32

III. АМАЛИЙ ҚИСМ

Тошкент вилояти "Дори-Дармон" оциқ акциядорлик жамиятининг Паркент шахар 9- сонли дорихонасининг иш унумдорлиги тахлили…………………………………………. 33-36

Маош тахлили...37

Товар айланмаси тахлили......................................38-47

Савдо устамасининг тахлили...................................…48-54

Даромад тахлили..55-59

Ишлаб чиқариш ва савдо харажатларининг тахлили................ 60-65

Соф фойданинг тахлили...66-70

IV. **Хулоса ва таклифлар**..71-72

IV. **Адабиётлар шархи**. 73-78

I Кириш

Республика аҳолисини ижтимоий муҳофаза қилиш, фуқаролар соғлиғини мустаҳкамлаш масаласи давлатимиз ижтимоий сиёсатида энг устивор йўналишлардан биридир.

Инсон омилига асосий устиворлик берилаётган юртимизда фуқаролар соғлиғини сақлаш масаласига, инсоннинг саломатлигини муҳофаза қилиш, тиббиёт тизимининг моддий техника базасини мустаҳкамлаш, инсон саломатлигига хавф соладиган омилларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш, юқумли ва вирусли инфекцияларга қарши кураш, бир сўз билан ифодалаганда, аҳолига юқори малакали тиббий хизмат кўрсатиш жумладан фуқароларни сифатли дори-дармонлар билан таъминлаш кабиларга жиддий эътибор қаратиб келинмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар қандай корхона ишининг муҳим мақсадларидан бири, сармоядан ва ресурслардан самарали фойдаланиш асосида фаолиятнинг молиявий натижаларини кўпайтиришдан иборатдир.

жумладан турли мулкчилик дорихоналарининг бозор муносабатларига ўтиш давридаги холати турли иқтисодий қийинчиликларга дуч келмоқда. Бундай камчиликларни олдини олиш, бартараф этиш учун дорихона фаолиятини олиб бориш керак. [4, 11]

Биз ўз олдимизга иқтисодий таҳлил фанини такомиллаштириш ва уни бойитишга хисса қўшиш хамда дорихоналар хўжалик фаолиятини дори таъминотини янада яхшилаш, уларнинг рентабеллигини ошлаш уларнинг оширишга сабабли омилларни янада такомиллаштириш мақсадида Тошкент вилояти "Дори-Дармон очиқ акциядорлик жамиятига қарашли Паркент шахар 9-сонли дорихонанинг иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилдик. Бунинг учун

- иқтисодий таҳлил хақидаги адабиёт маълумотларини ўрганиб, умумлаштирилади.
- дорихоналар ишини тўлиқ ўрганиш асосида рентанинг бошқарилишига бахо бериш, маълумотларини ўрганиб, шамлаб жадвал ва диаграмма холига келтирилади.
- статистик хисоботлар асосида

эришилган ютуқ ва камчиликлар сабаби аниқланди ва таклифлар берилди.

Адабиётлар шарҳи

2.1. Бозор иқтисодиётининг асоси имонгли тахлил.

Ҳозирда бошқа соҳалар каби бозор иқтисодиётида ҳам катта ўзгаришлар, ривожланишга бўлган интилишлар кузатилмоқда. Бундан мақсад эса мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислоҳатлар натижасини бошқа ривожланган давлатлар сафига киритиш кўзда тутилган.

Бозор иқтисодиёти шароитида бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун муҳим аҳамият касб этади. Бу ишларни аниқ ва равшан олиб бориш учун "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинган.

Ўзбекистонда ислоҳатлар бошидан давлат ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг қуриш йўлидан борди. Ислоҳатларни амалга оширишнинг оғир шароитида соғлиқни сақлаш соҳаси ҳар жиҳатдан қўллаб қувватланади. Халқаро жамғарма-

лар томонидан хам мамлакат бюджетидан хам молияналаётган кўплаб ижтимоий дастурлар муваффакиятли амалга оширилмокда. [1,2]

Уларнинг аммласа мамлакат ахолисини тиббий хизматлар кўрсатишни такомиллаштириш, тиббий ходимлар малакасини ошириш соғликни саклаш тизими тузилмасини такомиллаштиришга каратилган. [21]

Шунингдек ишлаб чикаришни ривожлантириш, техник воситалардан, иш кучидан унумли фойдаланиш, маблағ сарфлашда тегёрга эътибор бериш ва бошка муаммоларни мустакил хал килишни ўрганиш лозим [27]

Булар эса Ўзбекистон Республикаси Соғликни Саклаш вазирлиги дорихона муассасаларини давлат тасарруфидан чикариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги вазирлар махкамасининг 1994-йил 12 март 132-сонли карори асосида олиб борилди. Дорихоналарнинг давлат тасарруфидан чикарилиши, яъни хусусийлаштирилиши тадбиркорликнинг янада ривожланишига сабаб булди. [4,19]

Аммо бу ривожланишига даврида кисман кийинчиликлар кузатилди. Масалан: аксарият дорихоналарнинг эскилиги, ин-

вестициялардан фойдаланиш имконияти чекланганлиги, жихозларнинг замон талабига жавоб бермаслиги, фармацевтик ахборотнинг яхши йўлга қўйилмаганлиги кабилар. [22]

Ахолини дори воситалари билан тўлиқ ва тез таъминлаш мақсадида дорихоналарни иқтисодлаштириш ишлари олиб борилди, айрим корхоналар тайёр дори воситалари сотишга мослаштирилди.

Иқтисодий ахборотлар билан ишлашнинг энг мухим ўрни тахлил қилишдир [20]

Корхонанинг - молиявий ахволини тахлил қилиш билан шуғулланаётган ходим корхонанинг бошқарув ва молиявий хисобот шаклларини тушунишни, хулосалар чиқариш ва тавсиялар беришни билиши керак.

Хозирда ишни тўғри ва самарали ташкил қилиш мақсадида иқтисодий тахлилнинг ўрни ошиб бормоқда. Иқтисодий тахлил ички ва ташқи тахлил турларига бўлинган. Ташқи тахлил:

- бошқарувнинг юқори органлари
- молия органлари
- банк ташкилотлари
- солиқ органлари

Ички тахлилнинг эса корхона ва бирлаш-

маларнинг ишчилари олиб бормоқдалар. Иқтисодий таҳлил ўзининг кўп қирралиги билан ажралиб туради [16, 17]

2.2. Молиявий натижа таҳлилининг мақсади ва вазифалари

Бозор муносабатларининг ривожланиб бориши корхоналарининг молиявий натижасини белгиловчи муҳим омил сифатида фойданинг ролини оширади. Чунки фойда корхоналарнинг келгуси равнақи, ишчи-хизматчиларнинг ижтимоий ҳимояланишни таъминловчи асосий манбаидир. Шунингдек давлат бюджети даромадининг аксарият қисми ҳам фойдадан тўланадиган солиқ ҳисобидан тўлдирилади. Шу туфайли ахолияни муҳимлиги ҳисобга олган ҳолда молия органлари, солиқ инспекцияси, аудитор ва ички хўжалик (ҳисобчи, иқтисодчи) мутахассислардан фойдани шакллантириш ва ишлатилишини мунтазам назорат қилиб туриш талаб этилади.

Бозор иқтисодиёти луғатида фойда - бу бухгалтерия тушунчасида даромаднинг кўпайганлигини англатади, деб таърифланади. Демак, олинган фойдани

таҳлил қилишда, даромаднинг кўпайган ёки камайганлиги, унинг ўзгариш сабаблари ва бунга таъсир этувчи омиллар ўрганилиши лозим.

Молиявий натижани таҳлил қилишда асосий вазифалар:

– фойда ҳажмининг ўзгаришига баҳо бериш;

– фойданинг кўпайган ёки камайганлиги-га маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан ва бошқа фаолиятлардан эришилган натижанинг таъсир этишини аниқлаш;

- фойданинг шаклланиши ва ишлатилишининг асосланганлигини текшириш;

– фойда ҳажмининг кўпайиш йўллари ва омилларини белгилаш ва ҳ.к.

Таҳлил мазмуни баланс фойда таркибини, маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан кўрилган молиявий натижа ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаш, сотиш билан боғлиқ бўлмаган даромад ва харажатлар рентабеллик кўрсаткичларини ҳисоб-

лаш, келгусида ишлаб чиқариш, сарф ва фойда хажмларининг корхона учун энг кўп манфаатли шаклини белгилаш йўлларини аниқлашни тақазо этади.

Тахлилни амалга оширишда асосий манба манба бўлиб 2-форма „Молиявий натижа ва унинг ишлатилиши хақидаги хисобот" маълумотлари хамда 15-„Журнал-ордер", 80-„Фойда ва зарар, 81„Фойданинг ишлатилиши", 82-Тақсимланмаган фойда хисобларидан фойдаланилади.

2.3. Корхонанинг мехнат салохияти мақсади вазифалари.

Мехнат - одамларнинг табиат ва жамият неъматларини ўз эхтиёжида мослаштириш мақсадида амалга оширишадиган онгли фаолият жараёнидир.

Мехнат қуролларидан фойдаланиш инсон билим ва ақлини такомиллашувга олиб келади.

Режали иқтисодиёт шароитида мехнат ресурси, мехнатнинг ўзи, иши кучи, мехнат унумдорлиги, мехнат самарадорлиги каби тушунчалар қўлланилар экан. Эндиликда жамиятнинг кўп сохаларида янгиланиш жараёни давом этмоқда. Кундалик хаётимизда янгича мазмундаги иқтисодиёт иборалар атамалар кириб келмоқда. Кундалик хаётимизда янгича мазмундаги иборалар, шулардан бири мехнат тушунчасидир. Мехнат салохияти нима деган саволга жавоб бериш учун энг

аввало, унинг амал қилиш соҳаси ва тур-
ларини аниқлаб олиш мақсадга муво-
фиқдир. Меҳнат салоҳиятини тушун-
часини бир киши меҳнат шамоаси
ва бутун жамият миқёсида аниқлаш
баҳолаш лозим. [21,22]

Меҳнат потенциали таркибини на-
турал ва қиймат жиҳатдан унинг
таркибига қуйидагилар киради:
олий маълумотли, ўрта махсус маъ-
лумотли, умумий ўрта маълумотли,
тўлиқсиз ўрта маълумотли, тўлиқ-
сиз ўрта маълумотли, ходимлар.
Ҳар бир гуруҳ ўз навбатида мута-
хассисларни бўйича ҳам туркумлана-
ди, чунки барча олий маълумотли хо-
димларга бир хил талаб қўйиб, улардан
бир хил самара қўйиб бўлмайди.
Масалан: агроном керак бўлган жойга
юқори маълумотли математика ўқув-
чисини ўтқазиб қўйсангиз, ўқитувчининг
юқори малакасидан хеч қандай наф йўқ.
Шу туфайли ҳар бир гуруҳнинг бата-

раётган ишига малакалари мос келишини аниқлаш лозим. [24,25]

Бундай холат хозирги бозор иқтисодиёти шароитида жамият учун ҳам, мулкдор учун хам мехнат қилувчи учун хам мухимдир. Хизматчи ишлаган жойда ўз малакасига мос келадиган вазифани бажаради ва вақт ўтиши билан малакали мутахассисга айланиб боради. Мулдор бундай ходимларни ишлатиб самарали ва сифатли кўрсаткичларга эришади. Тўлаган мехнат хаки бесамар кетмайди. Жамият учун бу холатни фойдаси шундаки, биринчидан мулкдорни мулкига мулк кўшилади, ишчи хизматчининг даромади кўпаяди. Улардан олинадиган солиқ микдори мос равишда ортади. Иккинчидан, жамиятда сифатли маҳсулот кўпаяди, фаровонлик яратилади

Шундай қилиб, мехнат потенциали хар бир гурухнинг маълум даражаси-

да яна гурухланиш мухим ахамиятга эга. Худди шундай холатда бошка гурухларга хам ёндашиш мумкин.

Мехнат унумдорлигини тез ва жадал суратларда ўсиши муомала харажатларини камайишига хамда савдо корхоналари шахобчасининг кўпайишига олиб келади.

2.4. Таҳлил усуллари.

Корхоналарнинг хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш, уларнинг ишлашини яхшилаш муҳим омил бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади.

Хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш корхоналарнинг ишлаб чиқариш молиявий меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш даражасини аниқлашга ёрдам беради. Фойдаланилган ресурсларни аниқлаб корхоналарнинг келгусида ривожланиши уларнинг молиявий ҳолатини яхшилаш учун зарур тавсияларни ишлаб чиқишга имкон беради. Халқ хўжалигининг бозор муносабатларига ўтказиш билан корхоналар хўжалик фаолиятини таҳлил қилишнинг аҳамиятини янада ортади, чунки бозор муносабатлари шароитида ишлаб чиқаришга жорий этилмаган ресурсларни аниқлаш ва улардан самарали фойдаланиш энг долзарб муаммога айланади.

Таҳлил иборасм грекча „анализ" сўзи-

дан олинган бўлиб, бўлакларга бўлиш ёки ажратиш, таҳлил қилиш каби маъноларни англатади. Савдо корхоналари хўжалик фаолияти таҳлилининг предмети деб, хўжалик жараёнлари ва уларнинг натижаларини объектив ва субъектив омилларга боғлиқлигини керакли иқтисодий ахборотномаларда акс эттиришга айтилади. Иқтисодий таҳлил фанининг услуби деганимизда хўжалик жараёнларининг ҳолати ва ривожланишини диалектика услубига ёндош ҳолда ўрганишга айтилади. Иқтисодий таҳлил оилги деганимизда бу хўжалик шароитини такомиллаштириш учун зарур шароитлар ҳамда бу жараёнларнинг натижаларига таъсир этадиган сабаблар тушунилади.

Иқтисодий ҳаётнинг барча ҳодисалари бир-бири билан сабабий ва натижавий боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам иқтисодий таҳлилда корхона ва ташкилот ишининг натижаларига сабабий

таъсир кўрсатадиган сабабларни олдини олиш мақсадида ана шу боғликликни аниқлаб олиш лозим.

Корхона ва ташкилотларнинг хўжалик фаолиятларини ўрганишда ва комплекс таҳлил қилишда бир қатор усуллардан фойдаланилади. Уларнинг асосийлари солиштириш, гуруҳлаш, кетма-кет ўрнига қўйиш, баланс боғликлиги, график усул корреляцион-регрессив таҳлил.

Солиштириш (қиёслаш) усули.

Иқтисодий таҳлилда асосий ҳисобланади хўжалик фаолиятини таҳлилда қиёслаш қуйидаги шаклларда қўлланилади. Режа топшириқлари билан, энг яхши кўрсаткичлари билан ўртача кўрсаткичлардир. Бу усулнинг асосий шарти солиштирилаётган кўрсаткичлар ўз моҳиятига ва структурасига кўра бир хилда бўлмоғи лозим.

Солиштириб топилган четланишлар ва уларнинг сабабларини аниқлаш учун кейинги таҳлилни қилиш лозим бўлади.

Ушбу таҳлил усули ёрдамида савдо корхоналарда мол айланиш режасининг бажарилишини таҳлиллаш, муомала харажатларини камайтириш ҳисобига рентабеллик даражасини оширишига эришиш мумкин бўлади.

Гуруҳлаш усули

Дорихоналарда олиб бориладиган таҳлилда гуруҳлаш усули кенг қўлланилади. Аммо, алоҳида олинган дорихоналарда бу усул чегараланган. Акциядорлик жамиятларда эса бу усулдан фойдаланганда бир неча кўрсаткичларга асосланган ҳолда олиб борилади.

- чакана ва улгуржи мол айланмаси
- савдо ва ишлаб чиқариш харажати
- савдо устамалари ва бошқалар

Гуруҳлаш усули мол айланмаси тезлигини, харажатлар даражасини ходимларнинг меҳнатга лаёқатлилигини, тайёр дориларни дорихона рецептурасидаги миқдорини, мол гамламалар тевёрини ва уларни гуруҳлаш бўйича тақсимлани-

шини ўрганади. [4,12]

Бундан келиб чиқадики, ушбу усул асосида биз муомила харакатларига турли иқтисодий ва ташқилий омилларнинг таъсирини аниқлашимиз мумкин бўлади.

Балансни боғланиш усули

Бу усул асосан бухгалтерия ва корхонанинг хўжалик фаолиятини таҳлил қилишда кенг қўлланилади. Дорихона фаолиятида, товарий таҳлилда муҳим ўрин касб этади. Дорихоналарда товар ҳаракати ҳақидаги маълумот ҳам шу усулда тузилади. Шунингдек, чакана ва улгуржи савдо элементлари орасидаги муносабатларни ўрганишимиз мумкин.

Мол балансини аниқлаш формуласи:

$$O_1 + П = P + O_2 + B$$

O_1 - давр бошидаги моллар қолдиғи

П - молларнинг келиб тушиши

Р - молларнинг сотилиши

O_2 - давр охиридаги моллар қолдиғи

В - молларнинг турли хил сафдан чиқа-

ришиш.

График усули

Таҳлилда функционал боғлиқни геометрик кўринишида акс эттириш график усул ҳисобланади. Билинаётган кўрсаткичларга нисбатан айирмаларини белгилаш учун қўлланилади [8]

Корреляция усули

Бу усулдан фойдаланиш муомала харажатлари даражаси билан мол айланиш орасидаги, мол айланиш ҳажми билан мол захиралари орасидаги, умумий мол айланишнинг ўсиш сурати билан айрим товарларни сотиш орасидаги боғлиқни белгилаш имконини беради.

Шунингдек бу усул иқтисодий тадқиқотнинг самарадорлигини оширишга ёрдам беради [13]

2.5. Фойда ишлаб чиқаришнинг муҳим кўрсаткичи.

Корхона томонидан ишлаб чиқарилган товарлар сотилгач, у даромадга эга бўлади.

Корхона даромади 2 турга боғлиқ (Р) Биринчиси, товар ва хизматларнинг миқдори (а).
Иккинчиси, (товар) уларнинг бозор нархи (Д).
Корхонанинг даромади буларнинг ҳар иккаласига тўғри мутаносибликда бўлади.
Товар ва хизматлар миқдори (а) қанчалик кўп бўлса, шунчалик даромад кўп бўлади.
Аксинча товарлар оз бўлиб, улар нархи паст бўлса шунга қараб даромад ҳам оз бўлади. Даромадни аниқлаш товарлар миқдори уларнинг нархига кўпайтирилади. Бунда $Д = Q \cdot P$ ҳосил бўлади.

Бизнесда фойдадан ташқари рента ҳам бўлади, у ерда ресурс сифатида ишлатилган жойда юзага келади. Рента аслида ишлатишдан шаклланган фойданинг бир қисми бўлиб, уни ер эгаси олади.

Ер хаётий ресурс сифатида мулкдор-

лар томонидан эгаллаб олинади. Ерни иш-латиш учун эгасига униш хакини тўлаш зарур бўлади. Бу рентани юзага келган ман-баъи ер берадиган фойдадир.

Фойда (даромад), амортизация ажрат-мала, қимматли қоғозларни сотишдан туш-ган пул, мехнат жамоаси аъзоларининг, корхоналар, ташкилотлар фуқороларининг пай ва бошқа бадаллари шунингдек бошқа тушумлар корхона молиявий ресурслар-ни ташкил этувчи манбалардир.

Фойда бу капитал ва тадбиркорлик фао-лияти учун улар сохибига тегадиган пул мукофотидир.

Фойдани нима яратади? Фойда капитал ва тадбиркорлик фаолиятининг бирга-ликдаги махсулотдир. [22,23]

Фойда тадбиркорлик даромади деб тал-қин этилганда тадбиркорликнинг капи-тали ва унинг қобилияти келтирган даромад тушунилади.

Фойданинг ўзи 2 қисмдан иборат. Биринчи, четдан фойда бўлиб, тадбир-

корлик кобилияти махсулидир.
Шу сабабли у тадбиркорга албатта теги-
ши керак. Бу фойда ишлаб чиқариш хара-
жатлари таркибида бўлади, чунки бу мех-
нат хақини ташкил этади. Мехнат ҳақи
биринчидан мезёрдаги фойдаси тадбиркор-
га тегса, иккинчидан иш хақи бўлиб ёлла-
ниб ишловчиларга тегади, буларнинг хар
иккаласи сарф бўлганидан харажатлар-
га киритилади. Шу сабабли товарлар ха-
ражати тенг нархда сотилганда юкори
малакали ишчи ёки мутахасис иш хақиси
даражасида бўлиши керак, акс ҳолда тадбир-
корлик килгандан кўра ёлланиб ишлаган
макул бўлади.

Иккинчиси иктисодий фойда бўлиб, бу
даромаднинг харажатлардан ортиб колган
кисмига тенг бўлади. Иқтисодий фойдани
капитал яратганидан бу капитал соҳиб-
ларига (икка) тегиш манбаидир. Капитал
соҳиблари якка ва улушчи пулдордан ибо-
рат. Якка пулдор индивидуал тадбиркор-
лик килганидан ўз

капитал тиладиган иқтисодий фойдани ўзи олади. Агар унинг бир қисми қарзга олинган бўлса, иқтисодий фойданинг бир қисми фоиз шаклда қарз берувчига тегади, бордики корхона капитали корпоратив характерда бўлса иқтисодий фойда кўпчиликдан иборат капитал соҳиблари акционерларга тегади.

Омад фойдаси ҳам бор. Бу иқтисодий фойданинг бир кўриниши, лекин бу икки хусусиятга эга.

Биринчидан, омад фойдаси фирмага боғлиқ бўлмаган ҳолда бозор нархларнинг кутилмаган ҳолда ўзгариши туфайли пайдо бўлади. Нархлар пасайгач зиён бўлиб кетади, демак, бу ўткинчи характерда бўлади.

Иккинчидан, омад фойдасини ҳамма фирмалар эмас балки келган фирмалар олади. Иқтисодий фойдани ($F_м$) аниқлаш учун ялпи даромаддан ($D_я$) ялпи харажатлар ($W_я$) чиқариб ташланади. Бунда $F_м = D_я - W_я$ ҳосил бўлади.

Агар кичик корхоналар даромади 320 млн сўм бўлса, харажати 285 млн. сўм бўлса, унинг фойдаси 45 млн сўмни ташкил этади. (320-285=45) Фойда корхона даромади таркибида бўлади.

Даромад биринчидан харажатларни қопласа, иккинчидан фойда келтиради. Фойданинг оз кўп бўлиши фақат даромадга эмас балки харажатга ҳам боғлиқдир. Иқтисодий фойда миқдори даромадга тўғри мутаносибликда, харажатга нисбатан эса тескари мутаносибликда бўлади.

Корхона фойдани кўп олиши учун бозор кўтарадиган товарларни кўплаб чиқариш, ҳамда уларни харажатини пасайтириб бориш керак бўлади. Ўртача харажатлар нархдан қанчалик кам бўлса, шунчалик фойда катта бўлади.

Фойдани кўпайтириш учун харажатларни минимумлаштириш керак ва бунга меҳнат унумдорлигини ошириш орқали эришилади.

2.6. Рентабеллик даражасига таъсир этувчи омиллар

Тадбиркорлик накадар фойда келтиришини икки хил йўл билан аниқланади. Биринчиси, фойданинг умумий миқдорини, яъни унинг массасини аниқлаш. Бунда олдин айтганимиздек даромаддан харажатлар чегириб ташланади, қолдиқ ялпи фойда бўлади. Бироқ бу корхонага тиккан фойда эмас, чунки унинг бир қисми солиқ тўлашга кетиши керак. Масалан, 2004 йил Ўзбекистонда фойданинг 20% фойда солиғи сифатида давлатга берилган. Ялпи фойдадан корхона банк кредити учун фоиз хам тўлайди. Шу икки чегирмадан сўнг қолган фойда соф фойда бўлиб корхонанинг ўзига тегади. Фойданинг хажми ёки абсолют миқдори корхонанинг бақувваталигини кўрсатади. Бу корхонанинг ишлаб чиқариш хажмига боглиқ бўлади, чунки йирик корхонада фойда миқдори кўп бўлади, чунки капиталини

ўзи катта. Кичик корхонада аксинча фойда оз бўлади. Фойдалик даражаси - бу фойда кўриш меъёри бўлиб, рентабеллик деб юритилади.

Рентабеллик тадбиркорлик фаолияти унга қилинган сарфга нисбатан қанадар фойда келтиришини бўлиб, унинг самарадорлигини билдиради.

Бу фойданинг нисбий кўрсаткичи бўлади, чунки бунинг мутлақ кўрсаткичи юқорида қайд этилган фойда миқдори ҳисобланади. Рентабеллик фойда миқдори нормаси (Fн) деб ҳам кўрсатилади. Бу фойданинг капитал миқдорига ёки жорий сарф харажатларга таққослаб аниқланади.

Рентабеллик - микроиқтисодий, яъни корхона миқёсидаги иқтисодий фаолиятнинг самарадорлигидир. Рентабеллик корхона эришган якуний молия натижаларининг ўзгинаси эмас, балки уларни қилинган сарф-харажат- қиёслаган ҳолда баҳоланишидир. Шу сабаб-

ли рентабеллик корхона фаолиятининг молиявий натижасини билишда қўлланиладиган асосий кўрсаткич ҳисобланадики, бу фойда олиб ишлатганлигини билдиради. Фойда ўрнига зарар кўрилган шойда рентабеллик бўлмайди. Бинобарин, корхона фаолияти рентабел ва норентабел бўлиши мумкин. Рентабеллик корхона даражасида харажатдан нима натижа олинганлигини билдиради. Харажатлар турлича бўлганлиги билан натижа ягона бўладики, бу корхонага тегкан фойдадан иборат. Сарфлар мазмунан ҳар хил бўлганидек, улар қандай натижа берганлигини билиш учун рентабелликнинг турлича кўрсаткичлари қўлланилади, улардан асосийлари 2 та ҳисобланади.

1. Ишлаб чиқариш рентабеллиги. Бунда корхона ихтиёридаги капиталнинг бир қисми бўлган асосий (Кас) ва айланма (Кай) капитал қиймати корхонага тегкан фойда (Fs) билан солиштириб кўрилади. Бунда ҳисоблаш формуласи:

$$R_n = \frac{Fs}{K_{ac} + K_{ай}} \cdot 100$$

2. Махсулот рентабеллиги. Бу корхонада у ёки бу махсулот турини чикариш корхона учун накадар фойдали эканлигини билдиради. Уни (Rm) аниклаш учун муайян махсулот сотишдан теккан соф фойда (Fs) шу махсулотни сотишдан келган тушум (Dm) билан киёсланади, яни

$$Rm = \frac{Fs}{Dm} \cdot 100$$

Бу кўрсаткич корхонанинг окилона танлови учун хизмат килади. Шунга караб корхона фойдани кўп олиш учун кандай турдаги махсулот ишлаб чикариш зарурлигини хал килади.

Рентабелликнинг ёрдамчи кўрсаткичлари жумласига харажат рентабеллиги, карз капиталининг рентабеллиги, асосий капитал рентабеллиги, айланма капитал рентабеллиги, инвестиция рентабеллиги киритилади. Фойдани максимумлаштириш рентабелликни ошириш

билдиради ва бунга қуйидаги йўллар билан эришилади.

1. Ишлаб чиқаришни реструктуризацияйлаш. Бунда бозор талаб қилган, яъни харидоргир товарларни ишлаб чиқариш юз беради. Шундай бўлганда товарлар тўхтовсиз ва яхши сотилиб, корхонага келган тушум ортади. Шу сабабли ишлаб чиқаришни модернизациялаб (янгилаб), бозорбоп товарлар билан эски товарларни алмаштириб бориш, мавжуд товарларни талабга жавоб берадиган даражада такомиллаштириб, унинг сифатини ошириш талаб қилинади.

2. Ресурсларни тежаб-тергаб ишлатиш. Буториш харажатларни камайтиришни билдиради. Бунга ресурсларни арзон нархда харид қилиш ва маҳсулот бирлиги кетадиган сарфларни камайтириш орқали эришилади. Ресурсларни тежаш учун меҳнат унумдорлиги мунтазам ошириб борилади.

3. Капитал таркибини такомиллаштириш. Бу гапни капитал таркибида иш-

лаб чиқаришга бевосита хизмат қилувчи капиталнинг, тез айланиб турувчи капиталнинг ҳиссасини оширишни, капитални тежамкор техник воситаларда моддийлашувини талаб қилади.

4. Меҳнат мотивациясини кучайтириш. Бу ишчи ва хизматчилар меҳнатини рағбатлантириш орқали уларнинг тежамкор бўлишини, меҳнат унумдорлигини оширишни, маҳсулот сифатини яхшилашга интилишини юзага келтиради.

Рентабеллик бошқариб борилади, бунинг учун рентабелликни оширишга хизмат қилувчи омиллар ҳаракатга келтирилади, рентабелликнинг пасайиб кетишига йўл бермаслик чоралари кўрилади. Шу мақсадда рентабеллик мониторинги олиб борилади. Яъни у таҳлил этилади ва кузатилиб борилади.

Юқорида айтилган усуллар ёрдамида ишлаб чиқариш рентабеллиги ҳисоблаб чиқилади. Корхона фойдани кўп олиш учун нимани ишлаб чиқариш рентабелли

бўлишни хисоблаб чиқилади.

Бунинг учун муайян турдаги маҳсулот унга келган харажатларга нисбатан қанча фойда келтиришини аниқланади.

Турли маҳсулотлар рентабеллигини таққослаб, фойда тенишдаги иқтисодий танловга берилади, яъни корхона нимани ишлаб чиқариш фойда берса, шунга кўп урады. Масалан, тикувчилик фирмаси 3 хил маҳсулот чиқара олади, булар плащ, пальто ва куртка. Битта плащ харажати 20 минг сўм уни сотишдан келган фойда 5 минг сўм, пальто харажати 50 минг сўм, берган фойда 10 минг сўм, ниҳоят куртка чиқариш 30 минг сўм, ундан келган фойда 9 минг сўм. Юзаки қараганда пальто тикиш маъқул бўлади, чунки энг кўп фойда олинади $(10>9>5)$. Харажатлар билан таққосласак куртка тикиш қулайлигини кўрамиз. Куртка рентабеллиги $(\frac{9}{30}\cdot 100=30)$ 30% плащники 25% $(\frac{5}{20}\cdot 100)=25$ ниҳоят пальтоошки 20% $(\frac{10}{50}\cdot 100=20)$

III. Амалий қисм

3.1. Тошкент вилояти "Дори-Дармон" очиқ акционерлик жамиятининг Паркент шаҳар 9-сонли дорихонасининг иш унумдорлиги таҳлили.

Паркент шаҳар 9-сонли дорихонаси фармацевтик фаолиятини ўрганилди ва бухгалтерия ҳисобот маълумотлари асосида таҳлил қилинди.

Беморларга ва харидорларга ҳамда дорихона орқали дори воситалари билан таъминланадиган даволаш-профилактика муассасаларига хизмат кўрсатишни ҳар томонлама талаб даражасига кўтаришга ва бугунги кундаги бутун жаҳон иқтисодий инқирозини таъсирини камайтириш мақсадида дорихона ходимлари томонидан бир мунча ижобий ишлар қилинмоқда.

Бугунги кунда Паркент шаҳар 9-сонли дорихонасида 4 та ходим фаолият кўрсатиб келмоқда, охирги 3 йил давомида ходимлар сони ўзгармаган.

2011 йилда 1 та мутахассиснинг ўртача бир йиллик савдо хажми 24 841,0 минг сўмни ташкил этган. 2012 йилда битта мутахассисга тўғри келган ўртача савдо 32 008,6 минг сўмга, 2013 йилда 43 159,8 минг сўмга тўғри келган, яъни (даромад) дорихонада фаолият кўрсатаётган битта ходимнинг иш унумдорлиги ошган.

Хулоса қилиб айтганда дорихонада мавжуд ходимларнинг иш унумдорлигини ошириш, ходимларни иш юритиш учун шароит яратиб бериш, ишларни компьютерлаштириш асосида амалга оширилган.

Дорихонада товар айланмасининг йилдан-йилга ортиши, албатта ходимларнинг маошига ҳам ижобий таъсир кўрсатган.

минг сум

№ т/р	Ойлар	2011 йил					2012 йил					2013 йил				
		Товар айлан-маси	Шу жумладан				Товар айлан-маси	Шу жумладан				Твар айлан маси	Шу жумладан			
			Накд пул тушуми	Улгур жи савдо	Терминал	Имтиёзли рецептлар		Накд пул тушуми	Улгуржи савдо	Терминал	Имтиёзли рецептлар буй		Накд пул тушуми	Улгур жи	Терминал	Имти-ёзли рецепт-лар
1	Январь	8 350,0	2068,1	1910,5	3556,0	750,0	11455,2	2280,0	3 250,0	4483,0	796,0	14 985,0	2 525,0	6920,0	4130,0	885,0
2	Февраль	8 415,0	2039,4	2009,2	3129,0	745,0	11420,0	2995,0	3506,5	4510,3	786,5	14 865,5	2 518,3	6935,.0	4165,8	875,6
3	Март	9 112,0	2665,4	2165,7	3368,0	880,0	10042,6	2690,5	3476,9	4523,6	775,9	14 687,2	2681,5	7156,.9	4187,9	892,3
4	Апрель	8 634,0	2115,5	2045,8	3415,0	735,0	11204,5	2486,5	3256,4	4395,8	734,2	14 996,5	2624,5	7025,.2	4095,1	811,5
5	Май	7 965,0	1805,2	1946,2	3398,0	720,0	10995,0	1968,7	3105,6	4465,0	725,6	13 879,5	2586,2	6954,5	4032,4	835,6
6	Июнь	7 746,2	1735,4	1943,1	3268,0	740,0	9425,6	2086,3	3005,6	4269,5	698,5	13 665,4	2465,8	6896,5	3965,7	798,5
7	Июль	7 911,0	1854,6	1998,9	3194,0	850,0	10635,0	2072,4	2875,6	4242,1	699,7	13 986,5	2472,5	6435,1	3998,7	765,5
8	Август	7 895,4	1905,6	1965,4	3489,0	820,0	10105,6	1993,5	2893,5	4172,5	682,3	13 698,1	2442,5	6736,4	3865,4	795,6
9	Сентябрь	8 143,6	2004,9	2129,4	3532,0	710,0	10209,8	1953,1	2987,4	4195,6	785,6	13 895,2	2365,8	6853,5	4023,6	769,9
10	Октябрь	8 231,8	2105,8	2065,4	3413,0	734,0	10350,4	2115,6	3195,0	4895,6	674,5	14 675,6	2415,6	7012,5	4298,2	779,8
11	Ноябрь	8 291,7	2200,6	2159,7	3540,0	890,0	10 590,3	2465,4	3625,6	4582,5	724,5	15 239,8	2567,5	7023,5	4365,9	785,6
12	Декабрь	8 668,3	2306,5	2645,0	2893,0	822,0	11600,6	2260,2	3821,5	4698,8	750,0	14 054,9	2608,3	7049,8	4 449,3	784,0
	ЖАМИ	**99364,0**	24787,0	24986,0	40195,0	9396,0	**128034,5**	27367,2	38999,6	46834,3	8833,4	**172629,2**	30273,5	82998,9	49578,0	9778,9

Паркент шахар 9- сонли дорихонада ходимларнинг ойлик маош таҳлили

(минг сум)

№ т/р		2011 йил	2012йил	2013 йил
1	Товар айланмаси	**99 364,0**	**128 034,5**	**172 639,2**
3	Мутахасислар сони	4	4	4
4	1 та мутахассисга ўртача йиллик жами савдо	24 841,0	32 008,6	43 159,8
5	1 та мутахасисга ўртача ойлик жами савдо	**2 070,1**	**2 667,4**	**3 596,6**
6	Маошга олинган йиллик сумма	**12 534,0**	**15 430,6**	**19 824,0**
7	1 та мутахасиснинг ўртача йиллик маоши	3 133,5	3 857,6	4 956,0
8	1 та мутахассис-нинг ўртача ойлик маоши	**261, 2**	**321,5**	**413,0**

3.2. Маош тахлили.

2-жадвалда Тошкент шахар 9 сонли дорихонасининг 2011-2013 йиллардаги ходимларга тўланган ойлик маоши тахлил килинди. Жадвалдан кўринадики ходимлар сони 3 йил давомида 4 та бўлган, ўзгармаган. Ишни тўгри тақсимлаш натижасида, шу 4 та ходим билан товар айланмаси 2012-2013 йилларда сезиларли ошган ва бунинг натижасида ходимларнинг маоши хам ошган. 2011 йилда ўртача ойлик маош 3133,5 минг сўм бўлган бўлса, 2013 йилда 4956,0 минг сўмга кўпайилган.

Бундан кўринадики, товар айланмасининг ошиши хисобига ходимларга тўланадиган ойлик маошлар хам ошган.

Хулоса қилиб айтганда товар айланмасининг ошиши ва ходимларнинг ойлик маошининг ошишига тўгридан тўгри таъсир килади.

3.3. Товар айланмаси тахлили.

Дорихонанинг молиявий хўжалик фаолиятини тахлил қилганимизда биз товар айланмасига ўз эътиборимизни қаратамиз. Шу жумладан дорихонанинг савдо фаолиятига кирадиган баҳо кўрсаткичлари тизимига яни даромад ва харажатлар ўртасидаги фарқдан иборат. Фойда кўрсаткичи, бошқа даромад ва харажатларни хам алохида тахлил қилиб ўтамиз.

Хар бир кўрсаткич товар айланмасига нисбатан тахлил қилинади. Айнан шунинг учун хам товарларни сотишни ва яъни даромадни ишончли, тўғри, аниқ ва ўз вақтида хисобга олиб бориш, фойда ва рентабелликни категорияларни бошқариш имконини беради, фойданинг самарадорлигини оширади.

Товар айланмасининг тўғри ташкил этиш учун режа тузиб олмоқ лозим бўлади. Бунинг учун эса товар айланмаси миқдори ва товарларни

сотишдан олинадиган ялпи даромади суммаси ҳақидаги маълумотлар, товарлар гуруҳлари ва турлари тўғрисидаги таҳлилий имкониятларини олиш керак.

Маълумотларни автоматлаштирилган ҳолда қайта ишлаш учун, товарлар ҳаракатини ҳисобга олиш чоғида, товарларни кодлаш тартиби муҳим аҳамиятга эга. Товарлар турини кўпайтириш, уларнинг захиралари ва моделларини тўхтовсиз янгилаб туриш, улгуржи савдода товар етказиб берувчилар ва харидорлар билан олиб бориладиган таҳлиний иш савиясини ошириш, товарларни фақат уларнинг нархини асослаб берувчи белгиларига қараб эмас, балки товар етказиб бериш шартномаларидан истеъмол белгилари бўйича ҳам гуруҳлашни талаб қилади. Худди шу омилларга асосланиб, ҳар бир дорихона йиллик фаолияти учун режа тузади.

Товар айланмасини таҳлил қилишда

қуйидаги масалаларни ҳал қилиш кўзда тутилади.
1. Режа кўрсаткичларининг ҳақиқий амалга ошиши мумкинлигини белгилаш бунда товар айланмаси режаси аввалги йил ва ўтган ҳисоб даврларда бажарилишини ўрганиш катта аҳамиятга эга.
2. Режа топшириқларни бажариш натижаларни ўрганиб чиқиш.
3. Режага нисбатан фарқ қилувчи амалий бажариш натижалари ўртасидаги четга чиқишни бартараф этиш.
4. Амалий бажарилган ҳисобот натижаларининг режага нисбатан мос келмаслигига сабаби ва муҳим омилларини ўрганади.
5. Товар айланмасини ортиша учун ички имкониятларни (меҳнат самарадорлиги умумий фаолияти рўйхати) топиш.
6. Режани бажариш таҳлилининг барча комплексларни умумий тарзда билишмай, алоҳида кўрсаткичлар ўтказилиши керак. Ўсиш сурьати ўртага қаттиқ,

«Тошкент вилояти Дори-Дармон» очиқ акционерлик жамияти Паркент шахар 9-сонли дорихона молиявий-хужаликфаолияти курсаткичлари тахлили

млн. сум

Курсаткичлар		2011йил		2012йил		Фарки		2013 йил		Фарки	
		Режа	Амалда	Режа	Амалда	Режа	Амал-да	Режа	Амалда	Режа	Амал-да
Товар айланмаси	Σ	96 500,0	99 364,0	120 000,0	128 034,5	23 500,0	28 670,5	160 500,0	172 629,2	40 500,0	44 594,5
Савдо устамаси	Σ	12 065,0	13 177,0	18 000,0	19 272,4	6 095,4	6 095,4	24 100,0	24 867,6	6 100,0	5 595,2
	%	12,5	13,3	15,0	15,1			15,0	14,4		
Даромад	Σ	19 500,0	20 897,0	27 500,0	28 344,0	8 844,0	7 447,0	29 695,0	32 705,5	2 195,0	4 361,5
	%	20,0	21,0	22,9	22,1			18,5	18,9		
Ишлаб чикариш харажатлари	Σ	14 475,0	14 997,1	22 000,0	23 074,3	8 077,2	6 639,8	22 470,0	23 396,2	470,0	294,9
	%	15,0	15,1	18,3	18,0			14,0	13,5		
Даромад солиги	Σ	2 895,0	2 980,9	3 600	3 841,2	946,2	2 297,7	4 815,0	5 130,9	1 215,0	1 289,7
	%	3,0	3,0	3,0	3,0			3,0	3,0		
Фойда	Σ	2 130,0	2 919,0	1 200,0	1 428,5	930,0	1 491,0	2 410,0	4 178,4	510,0	2 749,9
	%	2,0	2,9	1,0	1,2			1,5	2,4		

нарх индекси ва хоназоларга асосланади.

Таҳлил учун асосий манбаа бўлиб қуйидаги хужжатлар маълумот беради.

- товар айланмасининг хисоботи.
- товар айланмаси ва рецептура хисоботи.
- Улгуржи тармоқларга ва омборхоналарга келиб тушган, сотилган қолдиқ моллар хисоботи.

Товар айланмасига таъсир қилувчи омилларга қуйидагилар киради:

- аҳоли сони;
- маҳаллий аҳоли маданияти;
- бойлик даражаси;
- даволаш профилактика муассасалари; касалхона сони, дорихонанинг дори-дармонлар билан таъминланиши:

3-жадвалда Тошкент шаҳар 9-сонли дорихонасининг молия хўжалик фаолиятини 2011-2013 йиллар учун таҳлил келтирилган. Жадвалдан кўриниб турибдики дорихонанинг режа кўрсаткичлари бўйича 2011йилда 2,0% рентабеллик даражаси яъни 2130,0

минг сўм фойда олиш режалаштирилган эди. Ҳисобот бўйича дорихона 2 919,0 минг сўм фойда олган, бу режага нисбатан 789,0 минг сўм кўп фойда олган. Самарадорлик 2,9%ни ташкил қилган. 2012 йилда фойда 1200,0 минг сўм режалаштирилган бўлиб 1428,5 минг сўм фойда олинган. Бунда самарадорлик 1,1%ни ташкил этган. 2013 йилда эса дорихона рентабеллик кўрсаткичи режадаги 1,5% ўрнига 2,4%ни ташкил қилиб 4178,4 минг сўм фойда олган. Режага нисбатан 1768,4 минг сўм кўп олган.

Бу холатни нулларов таҳлил қилиш ва фойданинг кўтарилиши сабабини ўрганиш мақсадида биз молия кўрсаткичларини алоҳида таҳлил қилдик.

Тошкент шаҳар 9-сонли дорихонасининг 2011 ва 2013 йиллардаги савдо ҳажмининг таҳлили шуни кўрсатадики 2012 йилда товар айланмаси 128034,5 минг сўмга бажарилиб 2011 йилга нисбатан 28670,5 минг сўмга кўп бажарилган, ўсиш сурати режага нисбатан 1,28 баробар ортган. 2013 йилда

Паркент шахар 9- сонли дорихонасининг товар айланмаси

диаграмма 1

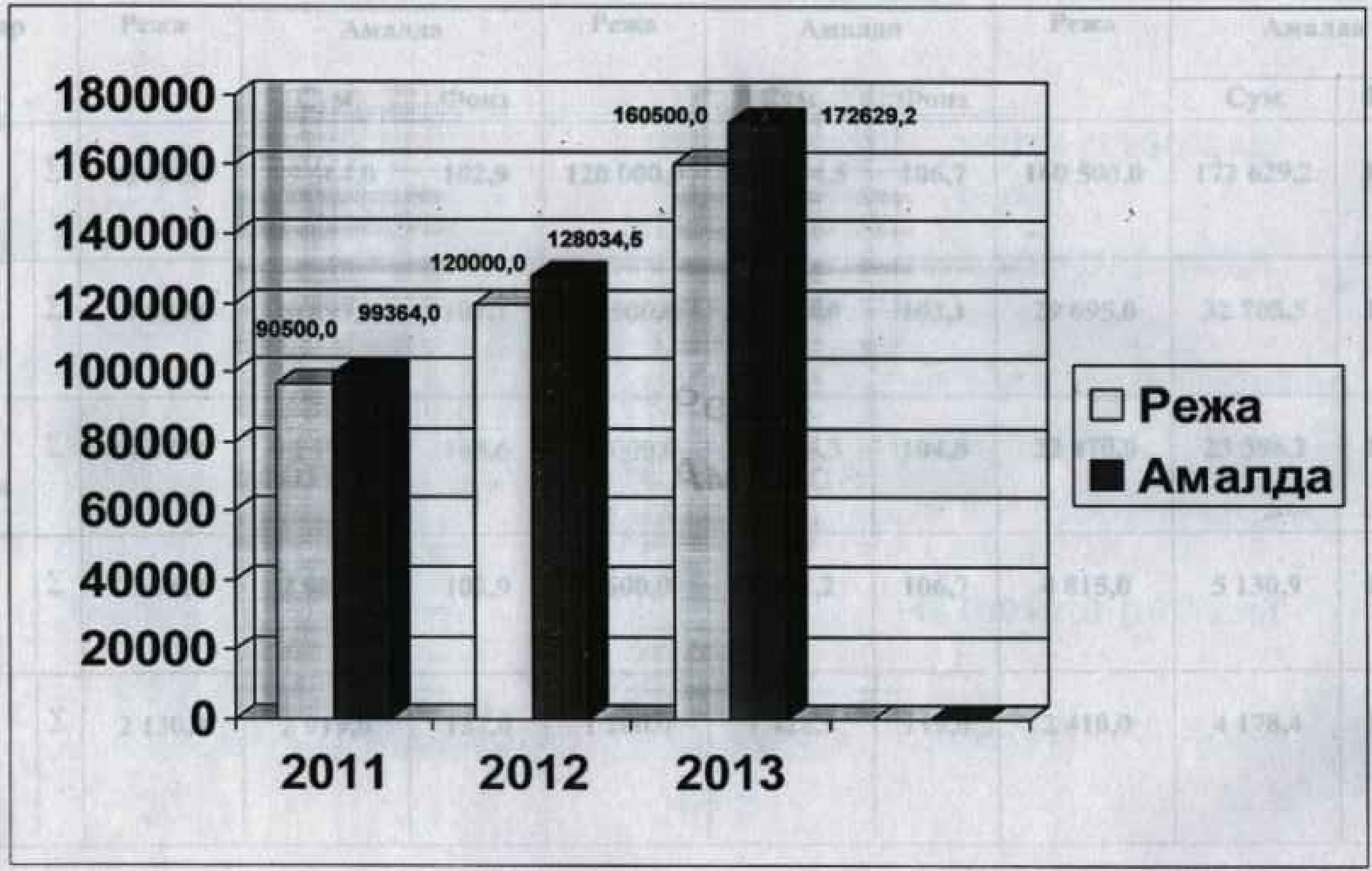

Жадвал 4

«Паркент шахар 9-сонли дорихонанинг молиявий-хужалик фаолияти курсаткичлари тахлили

минг. сум

Курсаткичлар		Режа	2011 йил Амалда		Режа	2012йил Амалда		Режа	2013 йил Амалда	
			Сум	Фоиз		Сум	Фоиз		Сум	Фоиз
Товар айланмаси	Σ	96 500,0	99 364,0	102,9	120 000,0	128 034,5	106,7	160 500,0	172 629,2	107,6
Ялпи даромад	Σ	19 500,0	20 897,0	107,1	27 500,0	28 344,0	103,1	29 695,0	32 705,5	110,1
Ишлаб чикариш харажатлари	Σ	14 475,0	14 997,1	103,6	22 000,0	23 074,3	104,8	22 470,0	23 396,2	104,1
Даромаддан солик	Σ	2 895,0	2 980,9	102,9	3 600,0	3 841,2	106,7	4 815,0	5 130,9	106,6
Фойда	Σ	2 130,0	2 919,0	137,0	1 200,0	1 428,5	119,0	2 410,0	4 178,4	173,4

Паркент шахар 9- сонли дорихонасининг молиявий – хўжалик фаолияти кўрсаткичлари тахлили

диаграмма 2

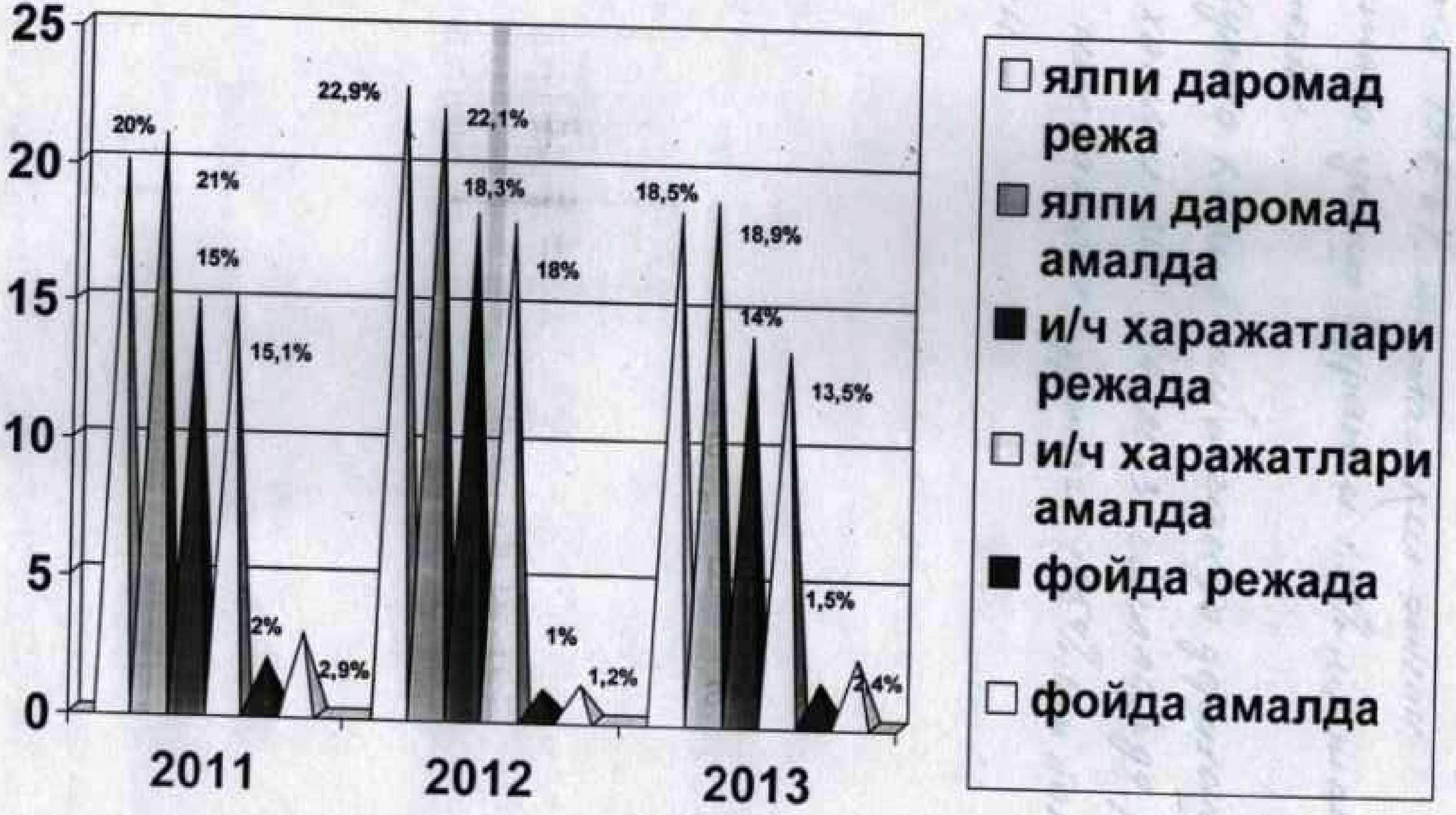

эса 172 629,2 минг сўмга бажарилиб ўсиш сурати 134,8% ни ташкил этган.

Ўртача ўсиш сурати 1,31% ни ташкил этган.

Хулоса қилиб айтганда дорихонанинг савдо ҳажми 2011 ва 2013 йилларда режага нисбатан ўртача 105,4% кўп бажарилган.

3.4. Савдо устамасининг таҳлили.

Хўжалик ҳисобидаги дорихоналарда муомала харажатларини қоплайдиган ва рентабелликни таъминлайдиган кўрсаткич бу савдо устамасидир. Савдо устамаси дорихонада ишлаб чиқаришнинг кенгайтиришида иқтисодий аҳволни яхшилашда, ойнинг иш ҳақини оширишга ва моддий таъминланганлик даражасини оширишдаги асосий манбаидир. Савдо устамаси дорихонада сотилган товарларнинг сотув ва харид ўртасидаги фарқдир. Барча савдо тизимида асосий нарх улгуржи нарх бўлиб, у чакана нарх учун дорихона бази вазифасини ўтайди. Улгуржи нархнинг ошиб кетиши чакана нархнинг ўсишига олиб келади. Шунинг учун улгуржи нархлар бир меъёрда сақланиши режа кўрсаткичларини бошқаришни режалаштиришда ишлатиладиган иқтисодий меъёр нархнинг турғунлигини таъминлайди. Дорихонада улгуржи, чакана ва сотиб

олиш нархлар ишлайди. Дорихоналарда товарлар улгуржи нархда сотилади.

Савдо устамасига қуйидаги омиллар таъсир қилади:

- товарларни улгуржи ва чакана нархини ўзгартириш,
- товар айланмасининг ҳажми.
- товар гуруҳлари ва унинг таркибий қисми.

Тиббиёт товарларини нархи ўзгаришига таъсир қилиши мумкин. Улгуржи ва чакана нархлар ўртасидаги фарқ кам бўлса, савдо устамаси камаяди.

Товар айланмаси билан савдо устамаси ўзаро боғлиқ, товар айланмасини гуруҳлари ўз таъсирини кўрсатади. Савдо устамаси умумий пул кўринишида ва товар айланмасига нисбатан фоиз кўринишида таҳлил қилинади. Шунингдек товар гуруҳларининг алоҳида устамаси пул ва товар айланмасига нисбатан фоиз кўринишида таҳлил қилинади.

Савдо устамасининг таҳлили учун

манба сифатида:
- режа ва режадан ташқари ҳисобот ҳужжатлари.
- статистик ҳисобот маълумотлари
- инвентаризация натижасида таҳлил қилади:

Режалаштириш учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади.
- Савдо устамасини 3-5 йиллик ўртача маълумотлари;
- товар айланмасининг режаси ва таркибий ўзгариши;
- улгуржи ва чакана нархларининг ўзгариши;

Дорихонада сотилган товарлар устига савдо устамаси қўшишдан ташқари, фойда ўсишига таъсир қилувчи манбалар ҳам мавжуд:
- лаборатория ва қадоқлаш ишларига қўшилган меҳнат ҳақи;
- ўсимлик хом ашёларининг тайёрлов нархлари ва сотув нархлари ўртасидаги фарқ.
- инвентаризация натижасида товар мод-

дий буюмларининг нархининг пасайиши хисобига;

- ижара хизматлари хисобига;

Савдо устамаси тўғри режалашни ва тақсимланиши сотиладиган моллар ассортиментини кварталлар бўйича систематик ўрганилишини осонлаштирилади.

Бу эса аҳоли ва даволаш профилактика муассасаларини дори-дармон ва тиббий буюмлар билан яхшироқ таъминланишни белгилайди.

Паркент шаҳар 9-сонли дорихонасининг савдо устамасининг таҳлили жадвалда келтирилган. Ундан кўринадики 2011-2013 йилларда даромаднинг асосий қисми савдо устамаси хисобига олинган. 2011 йилда 20897,0 минг сўм даромад олган, унинг 13177,0 минг сўми савдо устамаси хисобига тўғри келади, бу 63,1% ни ташкил 4,8% тариф хисобига олган. 32,1% бошқа даромад. 2012 йилда эса даромад 28344,0 минг сўмда, фоиз хисобига 67,9% ни, ташкил бошқа даромад 28,3% ни, тариф 3,8% ни ташкил

Жадвал 5

«Паркент шахар 9-сонли дорихонанинг савдо устамаси тахлили

Минг сум

№ т/р	Йиллар		Ялпи даромад	Жумладан		
				Савдо устамаси	Таъриф	Бошка даромадлар
1	2011	Σ %	20 897,0	13 177,0 63, 1	1 020,0 4,8	6 700,0 32,1
2	2012	Σ %	28 344,0	19 272,4 67,9	1 049,6 3,8	8 022,0 28,3
3	2013	Σ %	32 705,5	24 867,6 76,0	1 037,9 3,2	6 800,0 20,8

Паркент шахар 9-сонли дорихонасининг савдо устамаси тахлили.

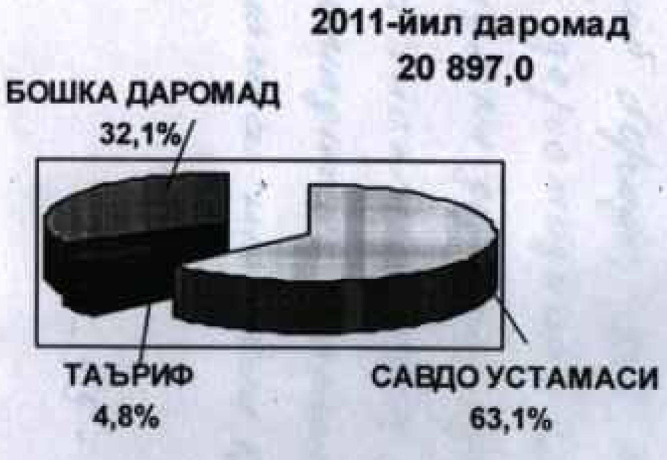

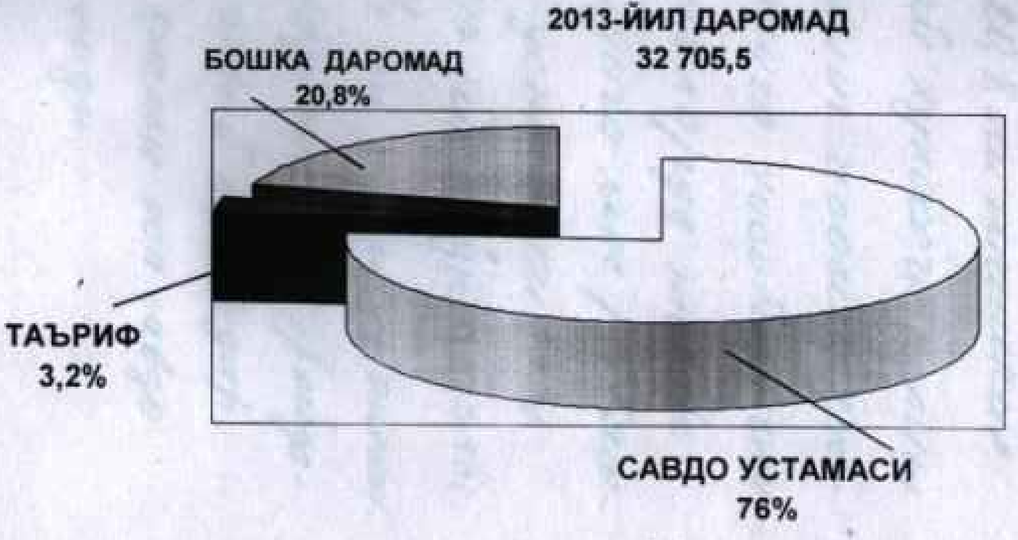

этган. Худди шундай 2013 йилда ҳам даромаднинг асосий манба савдо устамаси бўлган, яъни 32 705,5 минг сўм даромад, фоиз ҳисобига 76,0%ни савдо устамаси, яъни 24 867,6 минг сўмни, тариф 1 037,9 минг сўм фоиз бўйича 3,2%ни ва бошқа даромад 6 800,0 минг сўмни, фоиз бўйича 20,8 ни ташкил этган. Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, даромаднинг асосий қисмини савдо устамасига ҳисобига олинади. Демак, дорихоналарда товар айланмаси ошса шунга мос равишда даромад ва савдо устамаси ҳам ошиб боради. 2011-2013 йилда ўртача тариф даромаднинг 3,9% ни ташкил этган. Маълумки даромад бу-дорихоналар фойдасини таъминловчи асосий манбадир. Даромаднинг асосий қисми эса савдо устамаси ташкил қилади.

3.5 Даромад таҳлили

Дорихона муассасаларини хўжалик ҳисобидан қоплаш, ҳалда соф фойда олиш ҳозирги замон талабидир. Чунки рентабеллик даражаси анча юқори бўлса, уларни ишлаб чиқариш ва савдо харажатлари фондлари юқори бўлиши ёки мукаммал бўлдириш имконига эга бўлса иккинчи томондан давлат бюджетига катта ҳисса қўшадилар. Дорихоналарда ишлаб чиқариш ва савдо харажатларини қоплаб, ишлаб-чиқаришни кенгайтирмаслик, фаолиятини ривожлантирмаслик уни тақчилликка олиб келади. Бу эса корхоналар ривожланишига тўсиқлик қилади.

Адабиётлардан маълумки, умумий даромад чакана нарх билан улгуржи нарх фарқида, улгуржи нархга, устама нарх билан ёки чакана нархга нисбатан қўшимча нархдан чегириш йўли билан ҳосил бўлади. Ҳозирги вақтда хориждан келтириладиган дори восита-

ларга 20% гача устама нарх белгиланади. Хулоса шундан иборатки, ялпи даромадга таъсир этувчи омиллардан бири чакана ва улгуржи нархнинг ўзгаришидир.

Дорихона муассасаларининг ялпи даромад товар айланмасига нисбатан фоиз хисобида хам белгиланади. Бундан маълумки мол айланмасининг кўп бўлиши уни абсолют суммасини кўпайишига олиб келади. Бундан маълумки товар айланмаси билан ялпи даромад ўртасида боғлиқлик мавжуд. Аммо бу рентабелликдан далолат бермайди. Уларнинг тўлиқ хўжалик хисобида бўлиши рентабеллик дорихонаси бўйича белгилаш мумкин. Шунинг учун хам биз дорихонанинг хўжалик даромадларини сўм хисобидан фоиз даражасига нисбатан, холда фойдага таъсир этувчи бошка омилларни ўрганиш билан узвий олиб бордик. Паркент шахар 9-сонли дорихонасининг 2011 йилдаги ялпи даромадини тахлил қилиш шуни кўрсатадики, дорихонаси бўйича ялпи

Жадвал 6

Паркент шаҳар 9-сонли дорихонада ялпи даромад кўрсаткичлари таҳлили

(минг сумда)

Т/р	Йиллар	Товар айланмаси	Ялпи даромад	Ишлаб чиқариш харажатлари	Даромад солиғи	Соф фойда	Рентабел лик
1	2011	99 364,0	20 897,0	14 997,1	2 980,9	2 919,0	2,9
2	2012	128 034,5	28 344,0	23 074,3	3 841,2	1 428,5	1,1
3	2013	172 629,2	32 705,5	23 396,2	5 130,9	4 178,4	2,4

диаграмма 4

ялпи даромад

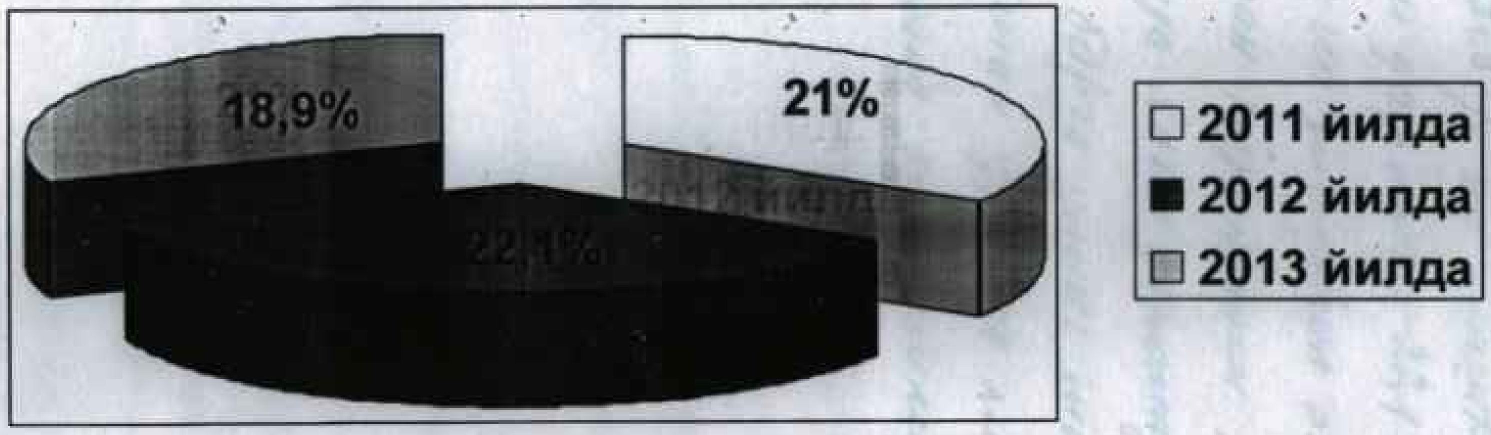

даромад 2011 йилда 20,897,0 минг сўмни, амалда умумий товар айланмасига нисбатан 21,0 % ни ташкил этган. 2012 йилда ялпи даромад 22,1 % ни, 2013 йилда эса 18,9 % ни ташкил этган.

6 жадвалдан кўринадики 2011-2013 йиллар давомида ялпи даромад ошиб борган, шу билан бирга унинг товар айланмасига нисбатан ўртача миқдори 20,3 % га тенг бўлганини кўришимиз мумкин.

3.6. Ишлаб чиқариш ва савдо харажатларининг таҳлили.

Ишлаб чиқариш жараёни билан истеъмолни ишлаб-чиқариш ёки аксин бўлиши мумкин эмас. Ишлаб чиқариш ва савдо харажатлари таҳлили қилишдан мақсад уларни камайтириш йўлларини излаб топишдир. Лекин бу аҳолини дори-дармон билан қониқарли даражада таъминлашга таъсир кўрсатмаслиги керак.

Товар ишлаб чиқаришдан истеъмолчига етиб боргунига кетадиган моддий, пул ва меҳнат харажатлари ишлаб чиқариш дебаталари. Ишлаб чиқариш ва савдо харажатларини даражаси ўсиб бориши таҳлилда асосий кўрсаткич ҳисобланади. Иқтисодий жиҳатдан харажатлар қўшимча ва боғланган қисмдан иборат. Дорихона ишлаб-чиқариш ва савдо харажатлари кўриб чиқилда, товар айланмасига таъсир қилиш даражаси бўйича харажатлар шартли, доимий ва товар айланмаси ўзго-

вига боғлиқ бўлган қисмларга бўлинади. Бу ижара хақи, жорий таъмирлаш амортизация фонди.

Ишлаб чиқариш ва савдо харажатлари келиб чиқишига қараб қуйидагиларга бўлинади.

Марказлашган, яъни марказлашган бошқарувни юқори бўлими томонидан реклама, сифат таҳлили, кредит учун бериладиган хақ, юқори ташкилотлар ва дорихона омборлари учун тўланадиган харажатлар.

Иқтисодий таҳлил қуйидагича масалаларни ечишга қаратилади.
- дорихона бошқармасида ишлаб-чиқариш ва савдо харажатлари даражасини бажарилишини таҳлиллаш
- ишлаб чиқариш ва савдо харажатлари режасини бошқаришни ўрганиш.

Ишлаб чиқариш харажатининг умуммий таҳлили ўтган йилдаги кўрсаткичлар асосида хисобот тузишдан бошланади.

аабивий ва режадаги кўрсаткичлар орасида фарқ муомала харажатлари суммасининг ошиши ёки камайишини белгилайди. харажатнинг ошишига сабаб бўлган омиллар куйидагилар.
- даволаш профилактика муассасига ва бошқа истеъмолчиларга товар етказаб хисобига масалан (транспорт, лиги ташкил этилган дорихона шохобчаларга етказиб бериш, улар узоқ масофада жойлашган)
Электр энергия сув турли солиқлар ошиб кетганлиги сабабли ишлаб-чиқариш харажатлари ошган режтабелик ўртага 3,2% га тенг бўлган. Йиллик товар айланмаси ва савдо устамаси ошган.
Хулоса қилиб айтганда товар айланмаси ошиши натижасида умумий харажатлар микдори хам ошиб борган.
7 жадвалдан кўриниб турибдики товар айланмасига нисбатан харажатлар 2011 йилдагига нисбатан 2012-2013 йилда кўтарилган бўлиб, бунга сабаб товар айланмаси ва турли харажатларни ўзгариб турищидир.

2011 йилда товар айланмаси 99364,0 минг сўмни ташкил этган, бу товар айланмасига нисбатан 15,1%ни харажатлар ташкил этади. 2012 йилда эса товар айланмаси 128034,5 минг сўмни ташкил этган. Шундан 23074,3 минг сўмни ишлаб чиқариш, харажатга сарфланган, бу 18% га тенг. 2013 йилда эса товар айланмаси 172629,2 минг сўмни ташкил этган холда 23396,2 минг сўм ишлаб чиқаришга сарфланган бу 13,5%ни ташкил этган. Бундан кўринадики дорихона ишлаб чиқариш харажатларига бўлган сарф миқдори йилдан-йилга нисбатан камайиб бормоқда, яъни товар айланмаси ошганлиги сабаб бўлган асосий омиллар қуйидагилардир:

Дорихонага дори воситаларини келтиришга кетган транспорт харажатларининг ошгани, электр энергияси, иссиқ сув, совуқ сув, турли солиқларни ошгани ва бошқалар.

Жадвал 6

«Паркент шахар 9-сонли дорихонанинг ишлаб чикариш харажатлари тахлили

минг сум

№т/р	Йиллар		Даромад	Харажатлар (жами)	Жумладан: И/ч харажатлари	Жумладан: Даромад солиғи	Соф фойда
1	2011	Σ	20 897,0	17 978,0	14 997,1	2 980,9	2 919,0
		%		100	83,4	16,6	
2	2012	Σ	28 344,0	26 915,5	23 074,3	3 841,2	1 428,5
		%		100	85,7	14,3	
3	2013	Σ	32 705,5	28 527,1	23 396,2	5 130,9	4 178,4
		%		100	82,0	18,0	

Диаграмма 5

Паркент шахар 9-сонли дорихонасининг ишлаб чикариш харажатлари тахлили

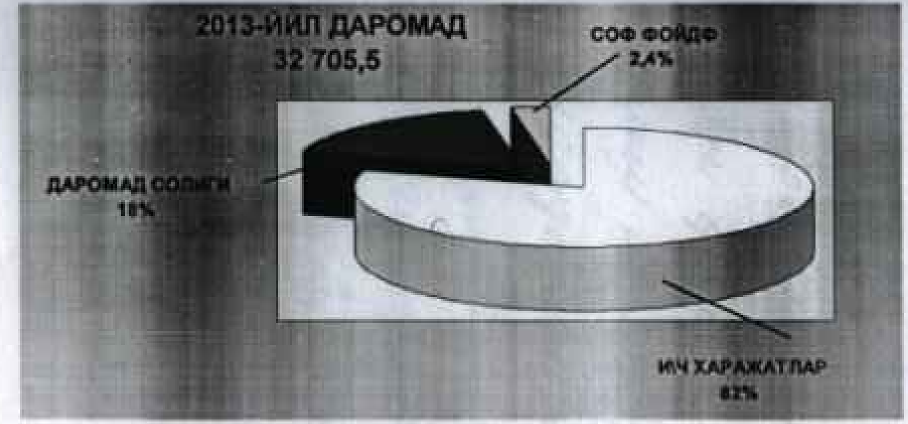

Соф фойданинг таҳлили.

Хўжалик ҳисоботининг асосий мақсади, ўз харажатларини қоплаш, даромад олиш, дорихона муассасалари савдо молия фаолиятида соф фойда олишдир.

Соф фойда – бу келтирилган товарларнинг таннархи ва сотилган товарлар таннархи коэффициенти ўртасидаги фарқдан барча харажатларни айириш натижасида пайдо бўлади. У икки қисмдан иборат.

1) Дорихона соф даромади ишлаб-чиқариш ва турли харажатларга ишлатилади. Бундан товар айланмасидаги солиқ – даромад солиғи, қўшимча қиймат солиғи ва мажбурий тўланадиган бошқа солиқ турлари тўланади.

2) Соф фойда бу – умумий даромаддан айрилган, ишлаб-чиқариш харажатлари ва режалаштирилган йўқотиш фарқдир. Соф фойда хўжалик фаолиятини кенгайтиради ва турли заруриятларга ишлатилади.

- товар тазминоти
- ишлаб чиқариш ва харажатлари
- турли хил решалаштирилмаган бошқа харажатларга.

Олинган соф фойда дорихонанинг моддий ва техника базасини кенгайтиради ва ишчилар эҳтиёжини қондириш, уй-жой ва маиший хизмат учун, маданият ва саломатликни тиклаш учун сарфланади. Дорихона даромадини фойда суммаси бўйича ифодалаш мумкин, бунда фойданинг икки тури фарқланади: реализацияга сотилган товарларнинг савдо устамаси ва харажатлар орасидаги фарқ. Рентабеллик даражаси бу аҳамиятли кўрсаткич бўлиб тузилишнинг самарадорлигини, товар айланмасига нисбатан даромад ҳажмини кўрсатади.

Режалаштиришда аввало даромаднинг хисобот ишларидаги кўрсаткичлари таҳлил қилинади.

Таҳлил учун бухгалтерия хисоботи ва хисобот кўрсаткичларидан фойдаланилади.

Жадвал 8

«Паркент шахар 9-сонли дорихонанинг соф фойда тахлили

(минг сумда)

№ т/р	Йиллар	Товар айланмаси	Соф фойда	Рентабеллик
1	2011	99 364,0	2 919,0	2,9
2	2012	128 034,5	1 428,5	1,2
3	2013	172 629,2	4 178,4	2,4

Рентабеллик курсаткичи

диаграмма 6

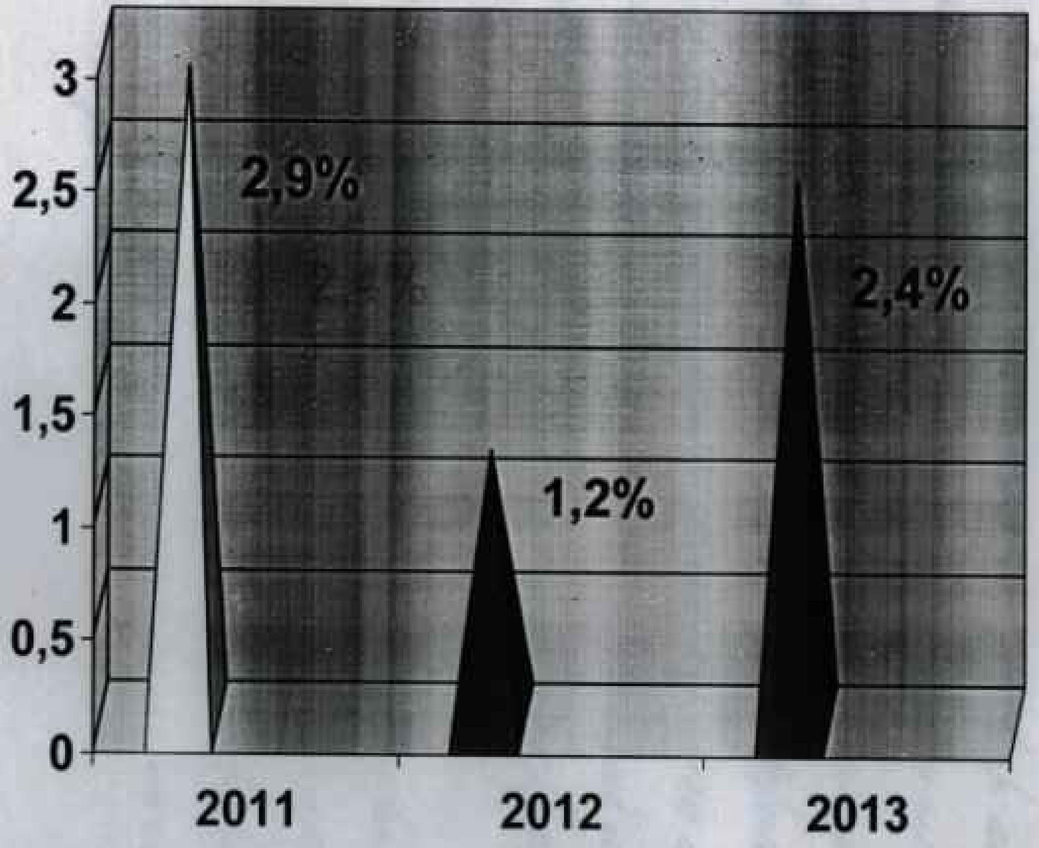

Тошкент шаҳар 9-сонли дорихонаси 2011-2013 йиллардаги соф фойда товар айланмасига нисбатан ўртача 2,9% ни ташкил этган. 2012 йилда 1,1 % ни, 2013 йилда 2,4% ни ташкил этганини кўришимиз мумкин. 2011-2013 йиллар давомида Тошкент шаҳар 9-сонли дорихонасида товар айланмасини сезиларли даражада ошганлигина кўришимиз мумкин. Бунингуги асосий сабабларидан бири, дорихона раҳбарияти дори турлари ассортиментни бўйича иш-лаган. Дори-дорларининг талаб эҳтиёжини ўрганилган. Дорилар нархи рақобатбардош килиб қўйилган.

Бу кўрилган чора-тадбирлар дорихонада товар айланмасининг оширишига бунинг натижасида соф фойда ва даромад рентабеллигини кўтарилишига олиб келади.

Умумий хулосалар.

Бажарилган битирув малакавий иш бўйича қуйидаги хулосаларга қилинди.

1. Тошкент шаҳар 9 сонли дорихонасининг 2011-2013 йиллардаги фармацевтик фаолияти ҳамда иқтисодий кўрсаткичлари солиштирма таҳлил қилинди.

2. Дорихона савдо ҳажми 2011-2013 йилларда мунтазам ўсиб борган, яъни даромад савдо ҳажмига боғлиқ равишда пропорционал ошиб борганлиги аниқланди.

3. Меҳнат унумдорлиги йилдан-йилга ўсиб борганлиги ва ходимларининг ойлик маоши ошганлиги, ўртача 26,2 мингдан 413,0 мингга кўтарилганлиги аниқланди.

4. Дорихона товар айланмаси таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, 2011 йилда 99364,0 минг сўмни ташкил қилиб 2013 йилда эса бу кўрсаткич 172 609,2 минг сўмга кўтарилганлиги аниқланди. Шунга мос равишда дорихона рентабеллигини нисбий ўзгаришига олиб келди. Яъни 2013 йилда рентабеллик 2,4 ташкил этди

Ишлаб чиқариш натижалари таҳлил қилинганда товар айланмасига мос равишда борганлиги кўринди. Ишлаб чиқариш харажатлари товар айланмасига нисбатан 13-15% ни ташкил этган. Даромад эса 19-22% ни ташкил этган. Демак умумий харажатлар даромадга мос келади.

Таклифлар

1. Дорихона фармацевтик фаолиятини янада такомиллаштириш учун иш юритишни, бухгалтерия ҳисоблари тузишни компьютерлаштириш янги янги дастурларини ўрнатиш.
2. Ходимларни мунтазам равишда малака ошириш курсларига юбориш.
3. Имкон даражасида устама нархларни пасайтириш, дори турлари ассортиментини кўпайтириш ва ходимларни моддий рағбатлантириш имкониятларини излаш.
4. Ишлаб чиқариш харажатлари имкон даражасида камайтириш йўлларини излаш ва соф даромадни янада оширишга ҳаракат қилиш.

Адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохатларни чукурлаштириш энг муҳим вазифамиз „Халқ сўзи" 2000 йил 12 февраль.
2. Каримов И. А нинг 2002 йилдаги мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш хуллари ва 2003 йилда иқтисодий ислохатларнинг чукурлаштиришнинг асосий йўналишларига бағишланган Вазирлар Махкамаси мажлисидаги маъруза.
3. Каримов И.А жахон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари Тошкент - „Ўзбекистон" - 2009
4. Абдукаримов И.Т- мижозларни асосий воситалар холати ва уларнинг қўллаш самарадорлигини бахолаш хақида „Бозор, пул ва кредит 2003 йил 3-сон 83-86 бетлар.
5. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш Т. молия 2007 йил
6. Абрютина М. С. Грачев А.В „Анализ финансово экономической деятельности пред-

приятий" М. 2000й.
7. Абрамов Э.А. Корхоналарнинг молиявий холати тахлили Тошкент молия 2003 йил 152-154 бетлар.
8. Бобожонов О. Финансовый учёт ТЭУ Тошкент 2001 йил 289-293 бет.
9. Вахобов А.В., Жумаев Н. Бурхонов У. халкаро муносабатлари Тошкент 2003 йил 16 бет.
10. Вохобов А.В, Иброхимов Н.А. Молиявий тахлил. Дарслик т: „Шарқ" 2002 йил 221б.
11. Текущов В.Г. „Финансовый анализ и оценка рисков реальных инвестиций М. Финанс кинофарм 2000й.
12. Жамолов Х., Абдуллаева Х. Корхонанинг туловга кодирлиги ва рентабеллиги // Бозор, пул ва кредит 2001й №1 56-58 бетлар.
13. Жураев А.С., Хужамкулов Д.Ю., Маматов Б.С. Инвестиция лойихаси тахлили Тошкент 2003 йил 61бет.
14. Зияев Р.З., Хакимов О.F. Эргашева Ш.З // Бозор шароитида ишлаб чиқариш самарасининг тахлили 2002 йил 3-сон 29-30 б.
15. Зияев Р.З., Аннабалыгев С.Т., Имомов М.З

Саидова М.Я., Халилова Х. „Дори-дармон шуъба корхонасининг ташкилий фаолияти. Фармацевтика журнали 2006 йил 3 сон 13-15 б.

16. Назарова Г., Султонова А. „Бозор муносабатлари ва соғликни саклаш тизими ислохатлари. „Бозор, пул ва кредит 2000 й №11 59 б.

17. Каримов А, Исловов Ф, Абдокулов А Бухгалтерия хисоби Тошкент 2004 йил 93-97 б.

18. Пардаев М.Қ. иктисодий тахлил назарияси „Самарканд" Зарафшон 2001 йил 16-17 бет.

19. Пардаев М.Қ, Исроилов Б.И, Абдурахимов У.С. иктисодий тахлил „Мехнат Тошкент 2004 йил 13-16 б.

20. Пардаев М.Қ, Исроилов Б.И. Иктисодий тахлил „Мехнат" Тошкент 2002 йил 159-263 б.

21. Пардаев М. Иктисодиётни эркинлаштириш шароитида иктисодий тахлил „Бозор, пул ва кредит. 2001й №10 47-49 б.

22. Хўжалик юритувчи субъектларининг молиявий хўжалик фаолиятининг бухгалтерия хисоби бўйича счётларининг режаси ва уни қўллаш бўйича кўрсатма Тошкент 2001 йил

23. Шохвозаирий Ш.Ш. ва бошқалар тадбиркор қимматли қоғозлар бозорида саволлар ва жавоблар Т. Адолат 2002й 272 бет.

24. Шоазимов Ў.А. Тожибоев А.А. Бошқарув тахлили 2-нашр Тошкент Т.Д.И.У. 2003 йил 103-110 б.

25. Ходиев А, Хамроев М. Молия, статистикаси. Дарслик Т. Абу Али Ибн Сино 2002 йил.

26. Эргашев Е. Иқтисодий ва молиявий тахлил „Молия" 2006 йил 256 б.

27. Ўлмасов А., Вахобов А.В. „Иқтисодиётни назарияси Дарслик. Тошкент 2006 йил 44-47 б.

28. Ўзбекистон Республикасининг „Бюджет тизими тўғрисидаги" қонуни 2000 йил 14 декабр

29. Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия хисобининг миллий стандартлари

(№ 00 – № – 21) Тошкент 2000й.
30. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 5 февраль 1999 йил №54 карори „Маҳсулотлар ва иш хизматларини" ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиба ҳамда молиявий натижаларни шакллантиришни таркиби тўғрисида"ги низом.
31. Бодырова А.К, Турсунов А.И. „Иқтисодий назарияси бўйича атамалар ва тушунчалар. Тошкент „Т.Д.УГ" 2000й 108–114 бет.
32. Ғуломов С, Абдуллаев А „Иқтисодиётни илмий асослари", молия" Тошкент 2002 й 75-100 бет.
33. http://w w w, matis ru
34. http://www, economica com.ru
35. w w w ziyonet uz
36. w w w google uz.